

УДК 811.112.2:165.194]:398.21

КОНЦЕПТОПОЛЕ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ФОЛЬКЛОРНОЇ БУВАЛЬЩИНИ

Бучіна К.В., аспірант,
старший викладач кафедри німецької філології та перекладу
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглянуто текстові концепти німецькомовної фольклорної бувальщини (первинно – усне оповідання про зустріч людини з надприродним та правила поведіння в такому випадку, зафіксоване у формі письмового тексту), наводяться релевантні визначення низки дослідників, описуються типи текстових концептів. В якості узагальнення наводяться складові норми поведінки, тобто риси характеру, що допомагають вижити під час зустрічі з незвичним: підкорення, сумління, обережність, скромність.

Ключові слова: бувальщина, надприродне, норма поведінки, текстовий концепт.

В статье рассматриваются текстовые концепты немецкоязычной фольклорной бувальщины (изначально – устный рассказ о встрече человека со сверхъестественным и правила поведения в данном случае, зафиксированные в форме письменного текста), приводятся релевантные определения ряда исследователей, описываются типы текстовых концептов. В качестве обобщения приводятся составляющие нормы поведения, т.е. черты характера, помогающие выжить во время встречи со сверхъестественным: подчинение, совесть, осторожность, скромность.

Ключевые слова: быличка, норма поведения, сверхъестественное, текстовый концепт.

Buchina K.V. FIELD OF CONCEPTS IN GERMAN FOLK TALES

The article deals with the main text concepts of German folk tales (which primarily are oral tales recorded as a written texts about people meeting a supernatural force and conventions for such cases), relevant definitions by a number of prominent researchers are given, text concept types are described. As a conclusion, the author names the behavioral norms which help to survive in contact with the supernatural: obedience, conscience, cautiousness, modesty.

Key words: behavioral norm, folk tale, supernatural, text concept.

Постановка проблеми. У сучасній парадигмі лінгвістики постійно зростає інтерес до когнітивних аспектів дискурсу, через це все більшої актуальності набуває аналіз фольклорних текстів як елементів відображення світосприйняття та світобачення людей певної етнокультурної спільноти. Це зумовлює вибір німецькомовної бувальщини як одного з жанрів фольклору в якості об'єкта розгляду цієї статті. Предметом аналізу слугують текстові концепти, що активуються на ґрунті текстів бувальщини. Метою статті є аналітичний огляд історії підходів та аспектів дослідження фольклорних бувальщин.

Вивчаючи німецькомовну фольклорну бувальщину (далі – НФБ), яка є жанром неказкового прозаїчного фольклору, що передбачає історію про зустріч людини з нечистою силою, невидимим світом (духами, привидами, відьмами, чортами, підземними чоловічками тощо), в лінгвокогнітивному аспекті необхідно розглянути картину світу, що утворювалась у результаті семантичного перекодування міфологічного та етнографічного нефольклорного матеріалу через систему фольклорних кодів узагальнення, типізації та перекладу культурних смислів на мову по-

тичної символіки [5, с. 122]. Для дослідження структури знань та інформації, яка міститься в текстах НФБ, доцільно серед іншого вивчити активовані на його ґрунті концепти. Метою нашого дослідження є текстові концепти, які утворюють невід'ємну складову фольклорної картини світу, представлену в НФБ, завдяки їх тісному взаємозв'язку з текстом конкретної бувальщини, продуктом якого вони є.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останнього часу дослідження текстових концептів проводили такі вчені, як В.І. Карасик, Г.Г. Слишкін, О.М. Кагановська [4; 11; 3], причому їх цікавила проблема формування художніх образів. Текстові концепти досліджував також М.М. Бахтін в іншій, семіотичній парадигмі [2, с. 84].

За О.М. Кагановською, текстовий концепт «являє собою мисленнево-мовленнєве утворення змістового плану, яке характеризується багатосмисловою напруженістю та надкатегоріальністю та на текстовому рівні імплікує сукупність певних ознак метаобразів <...> твору з метою подальшої експлікації метаобразів» [3, с. 24].

У роботі В.В. Рожкова проводиться дослідження текстових концептів на матеріалі

романів братів Стругацьких. Методом концептуального аналізу тексту виявляються та описуються текстові концепти як ментальні сутності, втілені авторами в тексті. Релеванність проведення такого аналізу вбачається в тому, що когнітивні структури вербалізуються у мові і тексті за допомогою мовних засобів, у тому числі лексичних [10, с. 33]. У цьому дослідженні текстовий концепт визначається як «фрагмент картини світу, що репрезентований у межах певного тексту як замкнутої системи», концептосфера НФБ в такому разі постає в якості «сукупності усіх концептів, репрезентованих у тексті» [10, с. 38]. Основним репрезентантом концепту в тексті вважається слово, що наділяється статусом ключового, інакше кажучи, статусом слова-теми [13, с. 12].

У своїй монографії, присвяченій когнітивно-дискурсивним аспектам англійської прозової байки, Л.С. Піхтовнікова і О.М. Гончарук експлікують сутність текстового концепту таким чином: «Текстовий концепт є специфічним для певного тексту концептом, який припускає параметризацію (розкладання на атрибути) і для своєї актуалізації апелює до текстових фонових знань адресата. Текстова реалізація концепту має комунікативну мету презентувати об'єкт, який позначається» [8, с. 24].

Виклад основного матеріалу. Виокремлення базових текстових концептів НФБ відбувається на ґрунті визначення фольклорної бувальщини. Згідно з інформацією в лексиконі загального та порівняльного мовознавства бувальщина є усним оповіданням, «що правдоподібно пояснює реальні факти минулого, назви окремої місцевості, побутові події. Обов'язковою диференційною ознакою бувальщини є зверненість у минуле, що поєднує її з легендою, надто це стосується історичної та топографічної бувальщини. На відміну від архаїзованої легенди, бувальщина сприймається як правдива розповідь» [6]. Специфікою саме німецькомовних фольклорних бувальщин слід вважати той факт, що в них приділяється багато уваги надприродним феноменам та фантастичним істотам, які зустрічаються в реальному локалізованому світі або втрачаються в нього.

У зв'язку із цим основним текстовим концептом, або ж мегаконцептом концептосфери НФБ, що об'єктивується в її текстах, слід вважати концепт ÜBERNATÜRLICHES (надприродне). Мегаконцептами, за визначенням А.М. Приходька, вважаються базові концепти, «які

репрезентують загальнолюдські поняття» [9, с. 219]. Концептами нижчого рівня, тобто макроконцептами, можна вважати фізичний прояв надприродного і психічний прояв надприродного. О.М. Приходько зауважує, що макроконцепти, як і мегаконцепти, позбавлені національного колориту та не завжди мають спеціальне ім'я в наївній картині світу, яку в нашому випадку репрезентує НФБ.

У системі ієрархічної організації концептополя за шкалою убування рівнем нижче виокремлюються гіперконцепти, які внаслідок більш низького рівня абстракції мають певну етнокультурну специфіку. Це ментальні одиниці обсягу, менше від загальнокультурного, але більшого, ніж власне концепти. Гіперконцептами, які ми можемо виділити в межах макроконцепту фізичний прояв надприродного, будуть концепти НАДПРИРОДНА ІСТОТА / ÜBERNATÜRLICHES WESEN та незвичний фізичний об'єкт / UNGEWÖHNLICHES PHYSISCHES OBJEKT. Макроконцепт психічний прояв надприродного вбачаємо за доцільне розбити на концепти нижчого порядку GEISTERHAFTES WESEN та UNGEWÖHNLICHES PHÄNOMEN.

До життєвого світу, в якому знаходиться людина, ще ближче стоять видові конструкції гіперконцептів – мезоконцепти. Концептами цього рівня вважаємо АНТРОПОМОРФНА ІСТОТА / ANTROPOMORPHES WESEN, людина / MENSCH, природний об'єкт / NATÜRLICHES OBJEKT, об'єкт, зтворений людиною / VON MENSCHENHAND GEMACHTES OBJEKT, земна істота / IRDISCHES WESEN, небесна істота / HIMMLISCHES WESEN, природний незвичний феномен / NATÜRLICHES UNGEWÖHNLICHES PHÄNOMEN, надприродний незвичний феномен / ÜBERNATÜRLICHES UNGEWÖHNLICHES PHÄNOMEN.

Поділяючи концептосферу на ще дрібніші частки, дослідники, зокрема О.М. Приходько, виокремлюють катаконцепти, тобто власне концепти. Серед текстових концептів, які позначають надприродних істот, можемо виділити такі катаконцепти, як SPUK / ПРИВІД, GEIST / ДУХ, HEXE / ВІДЬМА, TEUFEL / ЧОРТ, JUNGFRAU / ДІВА, HEILIGER / СВЯТИЙ, ERDMANN / ERDWEIB / ПІДЗЕМНИЙ ЧОЛОВІЧОК, MEERWEIB / РУСАЛКА, ENGEL / ЯНГОЛ, DUREN / POPPEL) та фізичні об'єкти з надприродними якостями (SCHATZ / СКАРП, TINKTUR / ТРУНОК, RITZ / ЩИЛИНА, BILD / КАРТИНА, HEILIGENBILD / ІКОНА, STEIN / КАМІНЬ).

До текстових концептів НФБ на позначення (над)природних феноменів відносимо LICHT (LEUCHTEN) / СВІТЛО, BLITZ / БЛИСКАВКА. Отже, досліджуване концептополе можна представити у вигляді таблиці (див. табл. 1).

Найвні текстові концепти НФБ демонструють, що фольклорна картина світу нерозривно пов'язана з тим фактом, що первинні інстинкти людини формують її ставлення до навколишнього середовища, як зауважує у своєму дослідженні надприродного Г.Ф. Лавкрафт [6]. Явища, яких людина не розуміє, а в давнину та навіть у той час, коли записувались тексти бувальщин, всесвіт наївної людини був сповнений містичних уособлень, фантастичних тлумачень та благоговійними почуттями, і невідоме у свідомості тогочасної людини було джерелом всього того, звідки беруться добро та лихо, що валиться на людину з незрозумілих для неї причин. Ми бачимо, що фольклорна картина світу, втілена в текстах НФБ, насичена надприродними істотами та різноманітними побутовими та природними предметами / об'єктами, з якими в людини складаються відповідні відносини, залежно від поведінки останньої. Автори бувальщини вважали за необхідне підготувати інших до зустрічі із невідомим і в такий спосіб робили його менш лячним, адже, знаючи правила існування у світі, насиченому незрозумілим, адресати матимуть кращі перспективи виживання.

У текстах НФБ знаходимо чимало таких правил, виражених експліцитно або імпліцитно: ... *aber als er ihn aufheben wollte, erhielt er von Poppele, der plötzlich dastand, eine tüchtige Ohrfeige, wobei derselbe sprach: „Den Kegel lässest Du liegen; Du hast ihn gehabt, warum hast Du ihn nicht behalten!“* (Poppele beschenkt Arme).

Уважаємо, що одним із провідних текстових концептів, який вербалізується в текстах НФБ, мегаконцептів за О.М. При-

ходьком [9], є норма поведінки під час зустрічі з надприродним. Він відповідає сукупності норм, яких необхідно дотримуватись у взаємовідносинах із надприродними істотами та підпорядковані йому мікроконцепти: підкорення (*Von dieser nahm der Pater, auf Geheiß seiner Führer, die Hostie in die Kapsel, worauf der Todte mit verzerrtem Gesicht in den Sarg zurücksank. (Hostie vor Entheiligung bewahrt)* [14], сумління (*Sie fanden ihn mit gebrochenem Genick. Das war das Werk des Teufels, weil Pumphant sein Wort gebrochen habe*) [15, S. 147], обережність (*Nun wußte ich, wer am Stege so oft mich gefoppt, und hütete mich fortan, nach der Abendglocke diesen Weg zu machen (Spukgeist bei Ruchenschwand)* [14], скромність (*Sogleich trat er ein, schloß die Lade auf und fand den vollen Krug. Gierig trank er ihn leer. ... Der war zunächst maßlos enttäuscht, als er den Krug leer fand und dieser sich von Stund an nicht mehr füllte (Strafe für Feldaufseher)* [15, S. 57].

Використовуючи аналіз словникових дефініцій і компонентний аналіз, ми виокремили семи / ознаки, що вербалізують текстовий концепт норма поведінки в текстах НФБ.

Для текстового концепту підкорення такими семами / ознаками є <покора>, <діяти за чийось наказом>, <вплив>, <враження>, <захоплення>.

Концепт сумління містить такі семи як <моральна відповідальність>, <моральні принципи>, <совість>.

Номінація обережність зафіксовано у НФБ такими семами / ознаками як <стриманість>, <обдумування>, <передбачливість>, <обачність>, <дбайливість>, <тактовність>, <делікатність>, <неквапливість>.

Таблиця 1

Концептополе ÜBERNATÜRLICHES (НАДПРИРОДНЕ) німецькомовної фольклорної бувальщини

		Концепти		
мега-	макро-	гіпер-	мезо-	ката-
ÜBERNATÜRLICHES	фізичний прояв	ÜBERNATÜRLICHES WESEN	ANTROPOMORPHES WESEN	TEUFEL, JUNGFRAU, HEILIGER, ERDMANN / ERDWEIB, MEERWEIB,
			MENSCH	HEXE, POPPEL
		UNGEWÖHNLICHES PHYSISCHES OBJEKT	NATÜRLICHES OBJEKT	RITZ, STEIN
			VON MENSCHENHAND GEMACHTES OBJEKT	TINKTUR, SCHATZ, BILD, HEILIGENBILD
	психічний прояв	GEISTERHAFTES WESEN	IRDISCHES WESEN	SPUK, GEIST
			HIMMLISCHES WESEN	ENGEL
UNGEWÖHNLICHES PHÄNOMEN		NATÜRLICHES UNGEWÖHNLICHES PHÄNOMEN	BLITZ	
	ÜBERNATÜRLICHES UNGEWÖHNLICHES PHÄNOMEN	LICHT (LEUCHTEN)		

Для текстового концепту скромність релевантними є такі семи / ознаки: <моральна стійкість>, <вихованість>, <непоказність>, <невибагливість>, <стриманість>, <обмеженість>.

Дотримуючись концепції А.М. Приходька, ми можемо віднести мегаконцепт норма поведінки до концептів морального порядку, регулятивів. Деякі дослідники, серед яких можна назвати О.П. Бабушкіна [1, с. 67] і В.І. Карасика [5], називають їх також калейдоскопічними, адже в них від самого початку закладена ідея прескрипції, тобто орієнтуру на певну норму, шаблон або конвенцію, яка визначає фреймові сценарії та культурні доміанти поведінки людини в соціумі [5, с. 75]. Прескриптивні імпульси визначають лінію поведінки особи в певній етнокультурній спільноті та орієнтують її на необхідність підкорюватися відповідним правилам або встановленій в межах цієї спільноти системі взаємовідносин.

Релевантним для дослідження є також поняття поведінкового концепту, яке пропонує І.І. Чесноков [12], за яким поведінковим концептом є ментальне уявлення про відповідну подію/дію. Когнітивні ознаки такого концепту зумовлюються загальними характеристиками комунікативної поведінки, яка може відповідати або не відповідати нормам поведінки себе з надприродним світом. Поведінкові концепти відповідають ментальній пропозиційній моделі *ДЕХТО РОБИТЬ ДЕЩО, у випадку НФБ – АДРЕСАТ РОБИТЬ ДЕЩО: *Als er anfing, den Feldberg zu besteigen, rief hinter ihm eine Stimme: „He, ihr geht ja fehl, wenn ihr auf den Feldberg wollt, so müßt ihr den andern Weg einschlagen!“ (Geist gebannt)** [14].

Висновки. Підсумовуючи вищезгадане, можемо стверджувати, що текстові концепти надприродне та норма поведінки становлять основні складові частини та проекції фольклорної картини світу в німецькомовній фольклорній бувальщині, завдяки яким ці тексти набувають самотніх рис, що відрізняють їх від інших фольклорних текстів. Надприродними феноменами та істотами просякнута вся наївна картина світу, і саме тому тексти НФБ виховують в німецькомовної спільноти риси, що допомагають виживати під час зустрічі із незвичним: підкорення, сумління, обережність, скромність.

Перспективним вважаємо встановлення ролі текстових концептів німецькомовної фольклорної бувальщини у відображенні світосприйняття та світобачення представників німецькомовної етнокультурної спільноти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1996. 104 с.
2. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. М.: Советский писатель, 1979. 100 с.
3. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози: [монографія]. К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. 292 с.
4. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке. Языковая личность: культурные концепты. Волгоград – Астрахань: Волгогр. ГУ, 1996. С. 3–16.
5. Карасик В.И. Этноспецифические доминанты в языке. Введение в когнитивную лингвистику. Кемерово: Кузбассвуиздат, 2005. С. 61–105.
6. Лавкрафт Г.Ф. Сверхъестественный ужас в литературе. URL: <http://literature.gothic.ru/hpl/hpl-esse.htm>.
7. Лексикон загального та порівняльного мовознавства. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=16371>.
8. Піхтовникова Л.С. Англomовна прозова байка: прагматично-лінгвістичний і лінгвокогнітивний аспекти: монографія. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. 176 с.
9. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
10. Рожков В.В. Метафорическая художественная картина мира А. и Б. Стругацких: на материалах романа «Трудно быть богом»: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Новосибирск, 2007. 228 с.
11. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные компоненты прецедентных символов в сознании и дискурсе. М.: Academia, 2000. 128 с.
12. Чесноков И.И. Месть как эмоциональный поведенческий концепт (опыт когнитивно-коммуникативного описания в контексте русской лингвокультуры): автореф. дис. на соиск. уч. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». Волгоград, 2009. 44 с.
13. Чурилина Л.Н. Антропоцентризм художественного текста как принцип организации его лексической структуры: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». Спб., 2003. 22 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Neugesammelte Volkssagen aus dem Lande Baden und den angrenzenden Gegenden / Hrsg. v. Bernhard Baader. Karlsruhe: A. Geßner'sche Buchhandlung, 1859. 114 S. URL: <http://www.gutenberg.org/ebooks/27206>.
2. Der listige Schmied und andere Volkssagen um Stände und Berufe aus dem Brandenburgischen / Hrsg. v. Walter Nchtigall; Dietmar Werner. Berlin: Verlag Die Wirtschaft, 1989. 352 S.